

Litevská reflexivní slovesa (Sangražiniai veiksmazodžiai)

Struktura výkladu:

I. Odvozování reflexiv

- I.1. Tvary a distribuce reflexivních částic
- I.2. Reflexivní částice mezi předponou a kmenem
- I.3. Reflexivní částice na konci slova
- I.4. Vztah derivačních variant reflexivních sloves

II. Časování reflexiv

- II.1. Tvary s reflexivní částicí mezi předponou a kmenem
- II.2. Tvary s reflexivní částicí na konci slova
- II.3. Reflexivní částice a koncovky sloves

III. Sémantika reflexiv

- III.1. Reflexivita a původní enklitická zájmena
- III.2. Reflexivita a tranzitivita
- III.3. Speciální případy

I. Odvozování reflexiv

I.1. Tvary a distribuce reflexivních částic

Litevská reflexivní (zvratná) slovesa se odvozují přidáním reflexivní částice k nereflexivním tvarům. Reflexivní částice má trojí podobu: **si**, **s** a **is**. Je vždy součástí slovesa a nemůže se vyskytovat samostatně (jak je tomu v češtině nebo jiných jazycích). V litevštině jsou dvě možnosti, jak včlenit reflexivní částici do výchozího slovesného tvaru:

- a) mezi předponu a kmen, nebo
- b) na absolutním konci slova.

I.2. Reflexivní částice mezi předponou a kmenem

Velmi produktivním způsobem derivace (odvozování) reflexivních sloves je přidání částice mezi předponu a kmen, např.:

parodyti → (ukázat)	pa+si+rodyti	→ pasirodyti (ukázat se)
palikti → (nechat)	pa+si+likti	→ pasilikti (zůstat)
parašyti → (napsat)	pa+si+rašyti	→ pasirašyti (podepsat se)

Jako předpona funguje v tomto případě také zápor **ne-**, např.:

nekalbėti → (nemluvit)	ne+si+kalbėti	→ nesikalbėti (nebavit se)
---------------------------	---------------	-------------------------------

Mezi předponou a kmenem reflexivní částice může mít pouze tvar **si**.

I.3. Reflexivní částice na konci slova

Druhým způsobem derivace reflexivních sloves je přidání částice na absolutní konec slova, tzn. za koncovku slovesa, např.: *kalbėti*→*kalbėtis*. V této pozici se vyskytují všechny tři tvary reflexivní částice:

si: aš rašau (já píši) → rašau**si** (já píši si)

s: kalbėti (mluvit) → kalbėti**s** (bavit se)

is: stok (stůj) → stok**is** (vstaň)

Pro volbu tvaru reflexivní částice na konci slova platí následující pravidla:

- Tvar **s** se vždy vyskytuje:
 - a) v infinitivu: *kalbėti* → *kalbėtis*
 - b) ve 1. a 2. osobě plurálu všech slovesných časů a způsobů:
kalbėjome → *kalbėjoms*; *kalbékite* → *kalbékíts*
- Tvar **is** se vždy vyskytuje:
 - a) v 2. osobě singuláru imperativu: *stok*→*stokis*
 - b) v 3. osobě futura: *jis, ji kalbės*→*kalbėsis*
- Tvar **si** se vyskytuje ve všech zbývajících pozicích konjugačního paradigmatu, tzn. v 1. a 2. osobě singuláru a v 3. osobě (resp. „neosobě“) všech slovesných časů a způsobů, např.:

aš rašau → *rašausi*; *tu rašai* → *rašaisi*; *jis, ji rašo* → *rašosi*

(V těchto pozicích litevština připouští také tvar **s**, např.: *aš rašau* → *rašaus*; *tu rašai* → *rašais*; *jis, ji rašo* → *rašos*. Dnešní spisovný jazyk však v této pozici preferuje tvary s částicí **si**.)

I.4. Vztah derivačních variant reflexivních sloves

Popsané derivační modely se navzájem vylučují: neexistují tedy zvrtná slovesa s předponou, u nichž by reflexivní částice byla na konci slova, ani zvrtná slovesa bez předpony s reflexivní částicí před kmenem:

sukalbėti → *sukalbėtis*

kalbėti → ***si**kalbėti*

parašyti → *parašytis*

rašyti → ***si**rašyti*

Předpona reflexivního slovesa vždy přetáhne částici z koncovky před kmen; opačně: vynechání předpony vždy bude mít za následek „skok“ reflexivní částice na absolutní konec slovesa, např.:

Vakar aš maudžiasi ežere. → *Kai išsimaudžiau,ėjau namo.*

(Včera jsem se koupal v jezeře. → Když jsem se vykoupal, šel jsem domů.)

Saulius pasijautė prastai. Pasikalbėk su juo. → *Kai tu su juo kalbiesi, jis jaučiasi geriau.*

(Saulius se začal cítit špatně. Promluv s ním. → Když se s ním bavíš, cítí se lépe.)

Na tento princip je nutno dbát zejména při používání záporu, neboť čeština podobné „skákání“ reflexivní částice nezná, např.:

Vakar aš maudžiasi ežere, o Saulius nesimaudė.

(Včera jsem se koupal v jezeře, ale Saulius ne.)

Saulius nesijautė prastai, bet prastai jautėsi jo sesė.

(Saulius se necítil špatně, ale špatně se cítila jeho sestra.)

Typickou chybou studentů litevštiny je nerespektování tohoto přesunu částice:

Vakar aš maudžiasi ežere, o Saulius nemaudėsi.

Saulius nejautėsi prastai, bet prastai jautėsi jo sesė.

II. Časování reflexiv

II.1. Tvary s reflexivní částicí mezi předponou a kmenem

Časování sloves s reflexivní částicí mezi předponou a kmenem se nijak neliší od časování nereflexivních sloves, por.:

(Praesens)	(Praeteritum)	(Frekventativ)
parod au → pasiro dau	palik au → pasilik au	parašydav au → pasirašydav au
parod ai → pasiro dai	palik ai → pasilik ai	parašydav ai → pasirašydav ai
parod o → pasiro do	palik o → pasilik o	parašydav o → pasirašydav o

II.2. Tvary s reflexivní částicí na konci slova

Koncovky slovesných tvarů s reflexivní částicí na konci slova se na první pohled podstatně liší od koncovek nereflexivních tvarů. Ve skutečnosti se však jedná o etymologicky stejné koncovky. Není proto zapotřebí se časování reflexiv učit jako zvláštní soubor vzorů, stačí pochopit, jak reflexivní částice působí na koncovku slovesa. Vyložíme si to na příkladu časování slovesa *kalbėti* (mluvit) → *kalbėtis* (bavit se) v přítomném čase:

Nereflexivní tvar	Reflexivní tvar
Singular	
(aš) kal bu	kal buosi
(tu) kal bi	kal biesi
(jis, ji) kal ba	kal bsi
Plurál	
(mes) kal ame	kal amés
(jūs) kal ate	kal atés
(jie, jos) kal a	kal asi

Vidíme, že změna koncovky nepostihuje 3. osobu. To bude platit pro celý konjugační systém litevského slovesa. U ostatních koncovek zaznamenáváme následující změny ve vokalizmu: *u* → *uo*; *i* → *ie*; *e* → *ė*.

Z historického hlediska jsou koncovky reflexivních tvarů starší než dnešní nereflexivní koncovky. Avšak v době, kdy vznikl systém reflexivity litevského slovesa, nereflexivní tvary měly rovněž koncovky s dlouhým vokálem (tedy *aš kalbuo*, *tu kalbie* atd.). Později část těchto koncovek (ale ne všechny) postihlo vokalické zkrácení. U reflexivních tvarů však koncovky díky přidané reflexivní částici nebyly na absolutním konci slova a zmíněnému zkrácení proto nepodlehly. Díky tomu zachovaly svůj „původní“ vzhled. Takže z historického hlediska bychom měli vztah mezi koncovkami reflexivních a nereflexivních tvarů zapisovat *uo* → *u*; *ie* → *i*; *mė* → *me*; *tė* → *te*.

Můžeme formulovat pravidla proměn koncovek (Pamatujme si, že koncovky 3. osoby jsou mimo tyto procesy):

- (a) Všude, kde dnešní litevština má u nereflexivních sloves krátké koncovky, u reflexivních tvarů budou koncovky původní dlouhé (*aš kalbu* → *kalbuosi*, *tu myli* → *myliesi*).

(b) Pokud nereflexivní sloveso má dlouhou koncovku, stejnou koncovku bude mít i jeho reflexivní ekvivalent (*tu rašai* → *rašaisi*; *jis rašo* → *rašosi*).

Při aplikaci pravidla zjistíme, že pravidlo a) se týká pouhých tří koncovkových samohlásek:

nerflex. u → reflex. uo

nerflex. i → reflex. ie

nerflex. e → reflex. é

Zjistíme rovněž, že původní dlouhé koncovky (tedy rozsah pravidla b) zachovaly pouze nereflexivní tvary o-kmenových sloves (např., *rašyti*, *rašo*, *rašé*), a to v 1. a 2. osobě singuláru přítomného času a minulého času (aš *rašau*, tu *rašai*; aš *rašiau*, tu *rašei*).

Shrneme vše, co jsme řekli doposud, do jednoho mnemotechnického pravidla:

Nereflexivní a reflexivní slovesa mají v litevštině stejné koncovky. Výjimku tvoří krátké koncovkové vokály u, i, e, které u reflexivních tvarů přejdou do uo, ie, é.

Při aplikování tohoto pravidla musíme dbát pouze na dva zvláštní případy:

- reflexivní tvary v KONDICIONÁLU můžeme odvozovat od nereflexivních krátkých i dlouhých variant, např.: *kalbétume* → *kalbétumés*; *kalbétumėme* → *kalbétumėmės*). To neplatí pro 2. os. sg., kde reflexivní tvar můžeme odvodit pouze od dlouhé nereflexivní varianty: *kalbétumei* → *kalbétumeisi* (nikoli *kalbétum* → *kalbétumsi*).

- v IMPERATIVU nemá 2. os. sg. koncovku a končí sufixem -k-, ke kterému v reflexivní variantě přidáváme částici -is, např.: *kalbėk* → *kalbėkis*; *rašyk* → *rašykis*.

III. Sémantika reflexiv

III.1. Reflexivita a původní enklitická zájmena

Na rozdíl od češtiny a slovenštiny litevština nemá zvláštní reflexivní tvary pro tak zvanou reflexivitu dativní a akuzativní (se ↔ si). Původ reflexivních částic je však stejný: vznikly z enklitických tvarů zájmena *sau* (D., sobě) a *save* (A., sebe). Tento významový rozdíl sice není vyjádřen speciálními tvary, ale je zachován v sémantice. Většinu litevských reflexiv můžeme proto „přeložit“ do syntagmat se zájmenem *sau save*, por.:

SAU (= ČESKY „SI“)		SAVE (= ČESKY „SE“)	
nusipirkti (koupit si)	nupirkti sau	maudytis (koupat se)	maudyti save
įsigyti (pořídít si)	įgyti sau	praustis (umívat se)	prausti save
susirasti (najít si)	surasti sau	gintis (bránit se)	ginti save
naudotis (využívat)	naudoti sau	parsiduoti (prodat se)	parduoti save

Konstrukce se zájmenem *sau/save* jsou však v litevštině již zastaralé a téměř se nepoužívají.

III.2. Reflexivita a tranzitivita

Většina nereflexivních a reflexivních sloves vytváří dvojice: nereflexivní slovesa jsou tranzitivní (vyjadřují činnost, která překračuje sféru subjektu-konatele) a reflexivní slovesa jsou intranzitivní (činnost nepřekračuje sféru subjektu-konatele):

rengti (oblékat někoho) ↔ *rengtis* (oblékat se)
sukti (otáčet něco) ↔ *suktis* (otáčet se)
ginti (bránit někoho) ↔ *gintis* (bránit se)
maĩtinti (krmit někoho) ↔ *matintis* (stravovat se)

Samozřejmě, reflexivní tvary litevského slovesa vyjadřují i jiné sémantické odstíny, avšak v tomto výkladu se jimi již nebudeme zabývat, např. *bučiuotis* (líbat se), *bartis* (hádat se), *slėptis* (schovávat se); *lenktis* (vyhýbat se), *muštis* (prát se), *keiktis* (láteřit) atd.

Protiklad *nereflexivní=tranzitivní* ↔ *reflexivní=netranzitivní* se nevztahuje na dvojice sloves se zmíněnou „dativní“ reflexivitou. Reflexivní tvary v tomto případě svou tranzitivitu „neztrácejí“. V sémantickém plánu vyjadřují skutečnost, že činnost se koná ve prospěch subjektu (kdežto nereflexivní tvary vyjadřují činnost ve prospěchu objektu), por.:

perku knyga broliui (kupuji knihu bratrovi) ↔ *perkuosi knyga* (kupuji si knihu)
surado darba sesei (našel práci pro sestru) ↔ *susirado darba* (našel si práci)

III.3. Speciální případy

Některá reflexivní slovesa jsou synonymní s nereflexivními: dodání reflexivní částice nepřináší žádnou sémantickou změnu, např.:

bijoti ↔ *bijotis* (bát se); *gailėti* ↔ *gailėtis* (litovat).

Je několik sloves, používaných pouze jako reflexiva (tak zvaná „reflexiva tantum“):

dairytis (rozhlízet se); *darbuotis* („pracovat s elánem“); *džiaugtis* (radovat se); *gėdytis* (stydět se); *juoktis* (usmívat se); *ryžtis* (odhodlat se); *teirautis* („vyptávat se“).